

SKÆLSKØR VARTEGN

Af

Vilhelm Marstrand.

Under Titlen „Skælskør Skæppemaal og Døbefonten i Båstad“ har S. P. Skov i denne Aarvog XXVII (1939), 49—55, drøftet Figurerne paa den i Skælskør Kirkes Sydvesthjørne indmurede Hjørnesteen af Granit.

Der er tidligere fremført 2 Forklaringer af disse Figurer. Den seneste i Trap III⁴ (1921), 89, at Talen maaske er om et gammelt Soltegn, afvises af Skov med den Begrundelse, at Stenens Overflade er planhugget, og at dette maa være sket, før Figuren indhuggedes.

Denne Begrundelse kan der vistnok ikke rettes nogen afgørende Indvendinger imod. Den giver da samtidigt en øvre Grænse for Figurerens Alder. De kan tidligst være fra c_3 1130¹⁾. Da Stenen er indmuret som Hjørnesteen i Kirkens Sydøsthjørne, kan det samtidigt siges, at Figurerne ikke kan være yngre end Kirkens Opførelsestid, og da dette kun giver et Spillerum af c_3 100 Aar, er det rimeligt at anse Figurerne jævngamle med den nuværende Kirke.

¹⁾ Med c betegnes en Nøjagtighed af ± 1 à 3 Aar.

Med c_2 af ± 3 à 10 Aar, med c_3 af ± 10 à 30 Aar.

Dens Alder opgives i „Danmarks Kirker“ til Begyndelsen af 1200-Aarene¹⁾, og dens Opførelsestid kan med nogenlunde Sikkerhed sættes til c₂ 1215. Kirken er nemlig meget stor, som det tydeligt ses, naar Grundplanen lægges ved Siden af en Grundplan for den gamle Kirke i Korsør i samme Maalestok. Kirken maa følgelig være planlagt i en Tid, hvor man ventede et stort Opsving i Skælskør, og det gjorde man i Tiden kort efter Holstens Erobring 1201. Efter Kong Valdemar II's Tilfangetagelse paa Lyø 1223 og Nederlaget ved Bornhoved 1227 var Forholdene saa ændrede, at den Handelsforbindelse med Nordtyskland, som alene kan have motiveret Kirkeanlæggets Størrelse, og som fra dansk Side yderligere søgtes fremmet ved Privilegierne til Lybeck af $\frac{1}{8}$ 1203 og $\frac{7}{12}$ 1204, ikke længere kan bruges som Forklaring paa dette Forhold. Det er ikke udelukket, at der har været Sammenhæng mellem Kirkeindvielsen i Skælskør og Kong Valdemar II's Overladelse til Lybeck af nogle Grunde ved „Holzaetæbryggæ“ $\frac{1}{5}$ 1216 eller hans Fritagelse af Lybeckerne for Strandret $\frac{12}{6}$ 1220, hvilke Begivenheder begge falder indenfor Tidsfastsættelsen c₂ 1215.

Mod Forklaringen af Cirkelfiguren som et gammelt Soltegn kan ogsaa anføres, at de kendte Solbilleder sædvanligvis er mindre, og at de har en lodret og vandret Diameter indhugget. Her afviger de ca. 10⁰ fra denne Stilling. Forklaringen som Solbillede forklarer heller ikke den til venstre for Cirklen anbragte lodrette Streg, der forneden er tydeligt afsluttet med en Tværstreg.

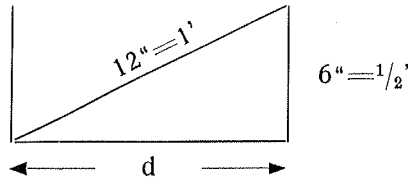
1) Sorø Amt (1939), 242.

Denne Tværstreg er øjensynligt Anledningen til den ældre Forklaring, som er givet af Stedets Sognepræst fra 1720 *Peter Friis Edvardsen* (1691—1765), først i en Præsteindberetning fra 1754 og senere i hans meget ordrige Beskrivelse af Byen fra 1759. I Præsteindberetningen hedder det, at paa Stenen er „en stiv Sjællands Alen og et gammelt Skæppemaal udhugget“. I Bogen uddybes dette videre som Vidnesbyrd om, „at Negotie og Handel i Schielschiør har været til længe førend Kirkens Bygning“, hvad man naturligvis ikke behøver noget ydre Vidnesbyrd om. Og om selve Maalangivelserne hedder det: „Schielschiør Alen er en stiv Siellands Alen og vel derover, Skieppen er gammel Maal, da der gik 6 Skiepper til Tønden“. Om den sjællandske Alen siges videre, at den „har altid været den strengeste og stærkeste i gamle Dage, frem for Tydsk, Lybsk, Norsk, Jydsk og Gullands Alen“.

Ogsaa denne Forklaring af Figurerne afvises af Skov. Længden af den til venstre for Cirklen anbragte Streg er 56,5 cm, og dette Maal er kortere end den sjællandske Alen 62,77 cm. Videre hævder han, at den afbildede „Skæppe“ ikke kan angive Rummaal, da Højden ikke er angivet.

Begge Indvendingerne syntes ved første Øjekast afgørende, men er det ikke. Længdemaalet til venstre kan nemlig være den Højde, man mangler i Rummaalet, og dette kan igen opfattes som bestemt af et Alenmaal, der var længere end den sjællandske Alen. Og endelig kan Rummaalet være bestemt paa samme Maade, som Ærkebisp *Anders Sunesøn* (c 1167—1228) i sin Forklaring fra c. 1200 af Skaanske Lov har beskrevet Skæppen, og som Skov meget værdifuldt

i denne Forbindelse har henledt Opmærksomheden paa, nemlig som Rumindholdet af en Cylinder, hvis Diameter er Katete i en retvinklet Trekant, hvis Hypotenusen er 12", og hvis anden Katete er Cylinders Højde og 6" — jvnf. vedføjede Skitse.

En saadan Skæppes Rummaal er Højden, altsaa $12'' = \frac{1}{2}'$ gange Bundens Flademaal $\frac{\pi}{4} d^2$ eller ved Anvendelse af den pythagoræiske Læresætning, efter hvilken

$$1^2 = \left(\frac{1}{2}\right)^2 + d^2$$

$$V = \frac{1}{2} \times \frac{\pi}{4} \left(\frac{\sqrt{3}}{2}\right)^2 = 0,294$$

Kan man direkte udmaale d , kan man heraf bestemme den nøjagtige Længde af den anvendte Fod, idet man da har

$$1' = d \frac{2}{\sqrt{3}} = 1,154 d$$

og Rummaalet

$$V = \frac{1}{\sqrt{3}} \times \frac{\pi}{4} d^3 = 0,454 d^3$$

En saadan Skæppe, der kaldtes en „Tolvmykning“, behøver ingen yderligere Angivelse af Højden; dens Rumindhold er entydig bestemt af Diameteren i Bundcirklen. Det viste Maal kan imidlertid ikke være nogen Skæppe; det maa, hvis det skal bestemmes paa denne Maade, være en Tønde paa $2^3 = 8$ Skæpper, eller som angivet af Friis Edwardsen paa 6 Skæpper.

Skov har imidlertid ikke kunnet faa noget ud af disse Muligheder, og giver derfor en tredje Forklaring, nemlig den, at Figurerne hidrører fra en paa-begyndt Døbefont.

Paa en Syldsten i Båstad Kirke fra c₃ 1450 findes en noget fladtrykt Cirkel indhugget (med Diameter 44 à 48 cm). Den er omtrent af samme Størrelse som Hulrummet i samme Kirkes raat udførte Døbefont er foroven, hvor dets Diameter er 48 à 52 cm. Hulrummets Rumfang er ca. 8 Liter, og Stenen, det er indhugget i, er foroven omtrent kvadratisk (64 cm). Af denne Grund har den svenske Forsker Tynell forklaret Syldstenen som en paabegyndt, men paa Grund af en Stribe i Graniten kasseret Døbefont¹⁾, og Skov har deraf videre sluttet, at samme Forklaring maatte kunne anvendes overfor Skælskørstenen.

Striben i Syldstenen maa imidlertid være iagttaget, før Cirklen eller Ellipsen indhuggedes. Det er følgelig ikke alene usikkert, men ligefrem usandsynligt, at Syldstenen i Båstad er en paabegyndt Døbefont, og selv om den var det, saa mangler den begge de for Skælskørstenen karakteristiske Træk, den lodrette

1) Tynell: Skånes medeltida dopfuntar (1913—21), 21 og 128—129.

Streg til venstre og de 2 omhyggeligt indhuggede Diametre. Alle 3 Streger er komplet overflødige, hvis Hensigten var at forfærdige en Døbefont, saa der kan ingen Hjælp hentes fra Syldstenen i Båstad. Den maa udgaa af Drøftelsen, da den hverken forklarer Billederne eller Friis Edwardsens Forklaring.

Den sidstnævnte kræver i sig selv en Forklaring. De to paa Stenen afbildede Maal „Længdemaalet“ til venstre 56,5 cm og Cirkelns Diameter 52,5 cm er begge kortere end den sjællandske Alen 62,8 cm, og det er saa let at eftervise, at Paastanden om, at Figureerne angiver et Maal stivere end den sjællandske Alen, kræver, at man finder ud af, hvad der ligger bag den.

Det kan naturligvis kun være en eller anden Beregning. Ingen venter, at *Peter Friis Edvardsen* selv har foretaget denne. Han var Præst, hans Fremstillingsform saa bred, og hans Maalbeskrivelser saa intetsigende, at det maa anses for ganske udelukket. Det uklare i hans Beskrivelse maa i første Linie skyldes, at han ikke selv kan regne. Han har overtaget en Tradition, som fandtes i Byen, og har genfortalt den uden at efterprøve den og uden at forstaa den.

Det er Skovs Fortjeneste at have rejst Spørgsmaalet og søgt at belyse det. I hans Beregninger er dog indløbet nogle Regnefejl, som vildleder, hvorfor Spørgsmaalet her skal tages op igen.

Af det foregaaende fremgaar, at Cirklen kan være Tværnsnit i et *Rummaal*, hvis Højde 1) er det til venstre angivne Maal eller 2) beregnes efter Anders Sunesøns Regel, eller i Tal, naar der regnes med metrisk Maal:

$$1) \quad \frac{\pi}{4} \times 52,5^2 \times 56,5 = 122,2 \text{ Liter}$$

$$2) \quad 0,454 \times 52,5^3 = 65,5 \text{ Liter}$$

Da ingen af disse Tal svarer til det paa Friis Edwardsens eller hans nærmeste Forgængeres Tid gældende Rummaal:

1 Tønde = 139 Liter = 8 Skæpper à 17,4 Liter, og da man paa den Tid regnede med Tønder paa 6, 8, 10 og 12 Skæpper, saa ligger det nær at sige, at Rummaalet svarer til en Tønde paa 6 Skæpper beregnet efter en stivere Alen end den sjællandske. Man kunde naturligvis ogsaa have sagt en Tønde paa 8 Skæpper, beregnet efter en ringere Alen end den sjællandske. Til disse 2 Muligheder svarer:

$$1 \text{ Alen} = \sqrt[3]{\frac{122,2}{6 \times 17,4}} = 1,06 \text{ sjællandske Alen}$$

$$1 \text{ Alen} = \sqrt[3]{\frac{122,2}{8 \times 17,4}} = 0,96 \text{ sjællandske Alen}$$

det vil sige Tal, der ligger indenfor de Grænser, den Tids Alenmaal varierede imellem. Valget mellem de 2 Muligheder er rimeligvis tilfældigt afgjort. At den første Mulighed er valgt, fremgaar imidlertid klart af Friis Edwardsens Ord „da der gik 6 Skiepper til Tønden“, og medvirkende hertil kan have været, at „Længdemaalet“ kan være opfattet som det Maal, Cirklen skulde have haft til Diameter for at give, ikke en Skæppe, men en Tønde.

Hypotenusen beregnet efter Anders Sunesøns Regel giver da ikke 1 Fod, men 1 Alen lig $1,154 \times 56,5 = 65,2$ cm, og denne Længde er stivere end

den sjællandske Alen 62,8 cm. Den saaledes beregnede Alen er 4 0/0 for lang, og netop lig 2 græske Fod à 32,6 cm. Om dette er tilfældigt eller skyldes Kendskab til den græske Fods Længde kan ikke siges paa nærværende Grundlag. Derimod kan det siges, at kun den her nævnte Beregningsmaade synes at kunne forklare, at Længdemaalet til venstre er sagt at være stivere end en sjællandsk Alen, skønt det faktisk er kortere, og at kun den første Beregningsmaade, som giver 6 0/0 for meget, synes at kunne forklare, at Friis Edwardsen taler om, at der gik 6 Skæpper paa Tønden.

Det ses dog let, at de anførte Beregninger blot kan have tjent til at underbygge den Forhaandsantagelse, at Figurerne forestiller baade et Længdemaal og et Rummaal. I Virkeligheden viser Beregningerne, at Figurerne ikke kan sættes i Forbindelse med den Tids Rummaal og Længdemaal. Da det tilmed er usandsynligt, at Stregen til venstre er tænkt at skulle forestille et Længdemaal, siden „Maalet“ ikke gaar fra Mærke til Mærke, men fra Mærke til Stenens Kant, saa kan de her gengivne Beregninger kun forklare Friis Edwardsens Hjemmelsmands Betragtninger. De har ikke noget med Figurerne oprindelige Betydning at gøre.

Man kan rimeligvis angive, hvem der først har foretaget de her nævnte Beregninger. I Skælskør var i Aarene 1670—93 mag. *Jens Lauritsen Nygaard* (c₂ 1640—1693) Præst. Han var gift med en Datter af den driftige Skriver, sidst Raadmand i København *Arent Berntsen* (1610—1680), i hvis Værk: „Danmarchis oc Norges frugtbar Herlighed“ (1656) Hovedparten af vor Viden om ældre Tiders Maalforhold er

samlet, og det siges om ham, at han levede mere af sin „Ploug end af sin Pen“¹⁾. Hans Magistertitel, hans Sans for det materielle og hans Kendskab til Svigerfaderens Bog medfører, at man har let ved at tro, at det er ham, der har udmaalt Figurerne og beregnet dem.

Spørger man derimod efter Figurernes oprindelige Betydning, er der næppe anden Vej at gaa end at rette Opmærksomheden mod de for Skælskørstenen karakteristiske Træk: Den lodrette Streg til venstre, og de skraat stillede Diametre, der hverken er forklaret af Friis Edvardsen eller nogen af de senere Fortolkere, og saa iøvrigt haabe paa Fremkomsten af nyt Stof.

Begge de nævnte Træk kan forklares under eet ved at opfatte Stenen som et Hjælpemiddel anvendt ved Kirkens Orientering, antagelig saaledes, at de to Diametre har angivet Længde- og Tværrøtning, naar et bestemt Sigte fulgte Linien til venstre. Denne Forklaring støttes af, at Stregen til venstre slutter, før Stenens Underkant naas, men kan dog ikke anses sikker, før ny Holdepunkter for den er fundet og helst et positivt Vidnesbyrd om, at saadan bar man sig ad. De middelalderlige Kirkers Orientering efter Verdenshjørnerne er nemlig saa unøjagtig, at man ikke gennem Opmaaling af en enkelt Kirke kan finde Regler for de forhaandenværende Afvigelser.

For Orientering efter Verdenshjørnerne foreligger der 3 Muligheder: 1) at man bestemte Syd ved at maale Skyggen af en Stok paa forskellige Tider af Døgnet (Soluret), 2) at man en stjerneklar Nat be-

---

1) S. V. Wiberg: Præstehistorie III (1871), 81.

stemte en eller anden Stjernes Kulmination eller 3) blot sigtede mod Polarstjernen. Alle 3 Metoder tillader nøjagtigere Bestemmelse af Syd—Nordlinien, end den man i Almindelighed finder. Bestemmelserne maa følgelig enten være foretaget uden større Omhu, eller man har af nu ukendte Grunde ønsket visse Afvigelser, om hvis Art man ikke kan udtale sig, før man ved mere end nu. Det kan i denne Forbindelse nævnes, at Midtlinien i alle større Kirker knækker eller forløber i en Bue, og dette maa være bevidst gjort af æstetiske Grunde¹).

Det vil under disse Omstændigheder være naturligt at slutte med at udtale Ønsket om, at Nationalmuseet i en nær Fremtid vil lade Stenen udtage, for at man kan faa fastslaaet 1) dens nøjagtige Dimensioner i alle Retninger, og 2) at der ikke findes Figurer paa Stenens andre Sider. Efter Undersøgelsen bør den igen indmures som Kirkens „Vartegn“, og man kan da faa Forholdene omkring den gjort smukkere, end de nu er, hvilket gælder baade Tagnedløbet og de pudsede og malede Mure.

Udgifterne ved en saadan Undersøgelse er ikke uoverkommelige. De kan maaske tilvejebringes af denne Aarbogs Læsere og give Anledning til Afholdelse af et Aarsmøde i Skælskør, hvor Stenen forevises, inden den igen indmures. Der er nemlig Mulighed for Overraskelser. Det har man før set i lignende Tilfælde, jeg behøver her blot at nævne Sparlösasstenen fra V. Götland, hvor der paa de indmurede Sider var langt rigere Figurer og flere Runer end paa den Side, som var synlig i Kirkemuren.

---

1) Se „Arsenalet i Piræus“ (1922), 237.